

İSTANBUL PROTOKOLÜ VE İŞKENCEYİ ÖNLEMELİK

Şebnem Korur Fincancı*

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler'in ölenlerde işkence muayene usullerini ve standartlarını belirleyen **Minnesota Otopsi Protokolü'nü** (the Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extralegal, Arbitrary and Summary Executions (United Nations publication, Sales No. E.91.IV.1), **1991**) kabulü, işkence olgularının uygun olmayan otopsilerle gizlenmesinin önüne geçmekte önemli rol oynamıştır. Türkiye'de değişik tartışmaların yaşanmasına neden olan bu otopsi protokolü, ilk dile getirildiğinde benimsenmek bir yana, dile getiren kişilerin ciddi eleştirilere ve saldırılara hedef olmasına da yol açmıştı. Ülke koşullarına uymadığı, yabancıların protokolünün bizi ilgilendirmeyeceği ve hatta bu protokolü savunanların vatan haini ve bölücü olabileceklerine dair çeşitli iddialar da tarihe geçmişti.

Üzerinden bir on yıl geçmesinden sonra, 19 Aralık 2000 tarihinde, cezaevlerinde yaşanan katliamın ardından, dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk otopsilerin Minnesota Otopsi Protokolüne uygun yapılması gerektiğini söyledi. Aynı yıl Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda başka bir protokol tartışılıyordu. Bu protokolün adı "İstanbul Protokolü" idi. On yıl önce otopsi standartlarının Minnesota Otopsi Protokolü'ne uygun olması gerektiğini savunup eleştirilenler, bu kez de bir başka protokol ile ortaya çıkmışlardı.

Canlılarda işkence izlerinin araştırılıp belgelenebilmesi için hazırlanan "**İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı, Aşağılayıcı Muamele veya Cezaların Etkili Biçimde Soruşturulması ve Belgelendirilmesi için El Kılavuzu**" (İstanbul Protokolü), Birleşmiş Milletler belgesi oldu. BM Genel Kurulu'nda oylanıp uluslararası kabul gören ilkeleri var artık.

* Prof. Dr., TİHV Kurucusu

Protokol dünyanın 15 ülkesinden, 40 örgüte mensup 75 kişiden oluşan adli tıp uzmanı, hekim, psikiyatrist ve psikolog, avukat ve insan hakları gözlemcilerinin ve çok sayıda bilim adamının katkılarıyla hazırlandı. 1996 yılında başlayan çalışmalar, Protokol'ün, 20 Nisan 2000 tarihinde BM İnsan Hakları Komisyonu üyesi 52 devlet tarafından kabul edilmesine kadar 4 yıl sürdü.

Bu protokol, adli tıp uzmanlarını, psikiyatristleri ve avukatları yakından ilgilendirmektedir. Genel Kurul'da kabulünden sonra işkence iddiasının olduğu her hangi bir olgu, bu protokolle belirlenen usullere uyulmaksızın muayene edilerek rapor düzenlendiğinde, hekim eksik iş yapmış ve görevini yerine getirmemiş sayılacaktır. İşkenceye maruz kalmış kişinin avukatının da, müvekkilinin haklarını koruyabilmesi açısından Protokol'ün uygun bir muayene ve değerlendirme için zorunlu olarak gördüğü koşulları iyi bilmesi gerekmektedir.

İşkence tanısı ve adli rapor

İşkence; görülme sıklığı da değerlendirildiğinde tüm dünyada bir endemi olarak nitelenebilir. Bu özelliği ile, varlığının saptanması ve belgelenmesi, bu endemiye yönelik mücadelenin yolunun çizilmesinde önemli rol oynayacaktır. Adli rapor düzenlenmesi de, belgeleme ve sorunun adını koyma olarak tanımlanabilir.

Adli Tıp Uzmanı Açısından İstanbul Protokolü ve Adli Rapor Düzenlenmesi

Adli tıp uzmanının görevi de, tüm adli olgular için olduğu gibi işkence olgularında da "nasıl?" sorusunun yanıtını araştırmak ve ulaşabildiği tüm verileri değerlendirerek veriler arasındaki ilişkiler çerçevesinde bu soruyu yanıtlamak, bir anlamda olayı yeniden kurgulamaktır.

Kurgunun doğru olabilmesi, toplanan verilerin niceliği ve niteliği ile doğru orantılıdır. Yalnız gördüğü bir takım travmatik değişimleri tanımlamanın ötesinde, bu travmatik değişimlerin nasıl, hangi koşullarda meydana gelmiş olabileceğini yorumlamak ikinci, hatta üçüncü basamak sağlık hizmeti kapsamında adli tıp uzmanları tarafından yapılması gereken bir iştir. İstanbul Protokolü de, özellikle bu yönde bir vurgu ile, bulguların anlamı konusunda hekimlere sorumluluk yüklemektedir. Psikiyatrik muayene sonucunda saptanan durumun nasıl ortaya çıkabileceği sorusunun yanıtını psikiyatristler verirken, fiziksel bulguların nasıl oluştuğunun yanıtı da adli tıp uzmanı tarafından verilmeli, iki uzmanlık alanının işbirliği sonucunda veriler birlikte yorumlanarak, saptananların işkencenin varlığı açısından yorumu yapılmalıdır.

İşkence, uygulanan yöntemler ve bu yöntemler için kullanılan bilgi ve teknolojinin niteliğinden yola çıkılarak çok kapsamlı araştırmalarla tanısı konabilen bir şiddet biçimidir. Kullanılan bilgi ve teknolojinin niteliği yükseldikçe, tanı için yararlanılması gereken tıbbi ve laboratuvar yöntemlerinin de niteliğinin yükseltilmesi, özel bazı laboratuvar araştırmalarından yararlanılması gerekebilir.

Çok yaygın olarak kullanılan “kaba dayak” yönteminde tipik doku içi kanamalar ile kişinin bedeninde berelenmeler gözlenirken, geniş yüzeyli bir cisimle yapılan bu tür travmalar ciltte iz bırakmayabilir ve bunun için manyetik rezonans da dahil, ileri teknoloji gerektiren araştırmalar zorunlu olabilir.

Elektrik uygulamalarında, ısıtılan cildin direncinin düşeceği bilgisinden yoksun bir işkence uygulayıcısının meydana getirdiği yanıkları görebilirken, ısıtılarak elektrik verilmiş bir kişide, özellikle ilk 24 saat içinde yalnız kan biyokimyasından değerli sonuçlar elde edilebileceğini, örneğin CPK değerlerinin 100 katına kadar çıkabileceğini bilmek gerekir.

Elde edilen tüm veriler birlikte değerlendirilmeli ve kişinin öyküsünde tanımladığı işkence uygulamaları ile bu verilerin uyumlu olup olmadığı adli raporda bildirilmelidir. Yalnız bulguların yer aldığı, öykü ile bulgular arasında uyum olup olmadığının belirtilmediği, “nasıl” sorusuna yanıt vermeyen bir adli rapor İstanbul Protokolü kapsamında eksik düzenlenmiş bir rapor olarak kabul edilmektedir.

İşkencenin önlenmesinde, hekimlerin salgın hastalıkların önlenmesinde üstlendiği rolden farklı bir konumlanış söz konusu değildir. Etken idantifiye edilmeden, sorunun varlığı gösterilmeden, o etken ve bağlı sorunun toplumdan uzaklaştırılma yollarının bulunması ve uzaklaştırılması olanaklı değildir. İstanbul Protokolü de bu yönüyle koruyucu hekimliğin kurallarını oluşturan ciddi bir halk sağlığı çalışmasıdır.

Türkiye’den hekimlerin ve hukukçuların önemli bir çabası ile oluşturulan ve buna atfen de İstanbul Protokolü olarak adlandırılan bu tıbbi ve hukuki kılavuz için, ilk eğitim çalışmaları da gene Türkiye’de başlamıştır. Hekim ve hukukçuların eğitildiği 5 ayrı ildeki eğitim programlarının ardından İzmir’de yalnız birinci basamak adli hekimlik yapan hekimlere yönelik birkaç program gerçekleştirilmiş, Protokol çalışmalarında yer alanlar ayrıca Adalet Bakanlığı tarafından yürütülen Hakim ve Savcılara yönelik eğitim programlarına da katılmışlardır.

Önümüzdeki günlerde, Avrupa Birliği tarafından kabul edilmiş uluslar arası bir eğitim projesi hayata geçirilecektir. Uluslar arası işkence rehabilitasyon kuruluşları ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın birlikte çalıştığı bu proje işkencenin dünyanın her köşesinde önlenmesi için değerli bir adım olacaktır.

On yıl önce almış olduğumuz eleştiriler, işkence tanısı için çalışan bizleri Minnesota Otopsi Protokolü'nü uygulamaktan vazgeçirmediği gibi, standartlara uyulmasının bir zorunluluk olduğunun eleştirenler tarafından kabulü ile sonuçlanmıştır. İstanbul Protokolü için yürütülen çalışmalar da, işkencenin bütün dünyada ortadan kalkması için örülen duvarın önemli bir yapıtaşı olarak şimdiden tarihe mal olmuştur.